

Хлебников Велимир

Біографія

ХЛЕБНИКОВ, Велимир Володимирович (Хлебников, Велимир Владимирович — 28.10.1885, с. Малі Дербети Астраханської губ. — 28.06.1922, с. Санталово Новгородської губ.) — російський поет.

Батько поета, Володимир Олексійович Хлебников, — вчений, один з організаторів Астраханського заповідника, "шанувальник Дарвіна і Толстого, великий знавець царства птахів, що вивчав їх ціле життя" (автобіографічна "Анкета", 1914); мати, Катерина Миколаївна (у дівочтві Вербицька) — за освітою історик. У родині було ще четверо дітей: Борис, Катерина, Олександр і Віра.

В Астраханській губернії Хлебников прожив до п'ятилітнього віку. Дитячі враження стали поштовхом до його майбутнього зацікавлення Сходом. У 1891 р. родина переїхала на місце нової служби батька — спочатку у с. Підлужне Волинської губернії, потім — у с. Памаєво, що неподалік від Симбірська. У Симбірську Хлебников вступив у третій клас гімназії, мешкав на приватній квартирі. У 1898 р. Хлебников переїхав у Казань. Культурна атмосфера у сім'ї сприяла швидкому інтелектуальному та духовному розвитку майбутнього поета. Для виховання дітей батьки запрошували талановитих викладачів. Хлебников вивчав іноземні мови, займався малюванням. Улітку 1903 р., після закінчення гімназії, Хлебников вирушив з геологічною експедицією у Дагестан, у вересні вступив на математичне відділення фізико-математичного факультету Казанського університету. Наприкінці того самого року за участь у студентській демонстрації його заарештували, і Хлебников місяць провів у в'язниці. Невдовзі після звільнення він поновився в університеті, але вже на природниче відділення, а з 1908 до 1911 р. — студент Петербурзького університету, якого, щоправда, не закінчив. У ці роки Хлебников познайомився з відомими діячами літератури та мистецтва, відвідував знамениту у мистецькому житті Петербурга тих років "вежу" В. Іванова. Перша публікація Хлебникова у столиці — "крикливий заклик до слов'ян" (за власним визначенням) у газеті "Вечір". У № 9 за 1908 р. у журналі "Весна" був опублікований вірш у прозі "Спокуса грішника" ("Искушение грешника"). Тоді ж встановилися дружні стосунки Хлебникова з молодими літераторами і художниками. Водночас поет-початківець інтенсивно працював над обчисленням "законів часу", оформленням теорії "зарозумілої мови", "словотворчості". Упродовж 1908—1909 рр. Хлебников створив поеми "Марина Мнішек" ("Марина Мнишек"; утворі співвідносяться історія Польщі та Росії), "Онука Малуші" ("Внучка Малуши"; фантастична розповідь про те, як онука великого київського князя Володимира зустрічається з петербурзькими курсистками), "Медлум і Лейлі" ("Медлум и Лейли"; інтерпретація східної легенди про трагічне кохання), драму-казку "Сніжимочка" ("Снежимочка"; снігурка з казки приходить в сучасне місто), вірші, прозові фрагменти, статті і ряд експериментальних творів.

У 1910 р. Хлебников став учасником перших футуристичних збірників "Садок

суддів" і "Студії імпресіоністів", створив поеми "Журавель" ("Журавль"), у якому, акцентуючи увагу на суперечності між цивілізацією та природою, змальовує "повстання речей" і перехід влади у місті до велетенського журавля, що утворився із підйомного крана, "Змій поїзда" ("Змей поезда"), де продовжено тему "Журавля": зображено фантастичний поїзд-змій, який пожирає людей. У драмі "Маркіза Дезес" ("Маркиза Цэзес", 1909—1911) дія відбувається на виставці живопису: усі мертві речі, картини та статуї оживають, а люди, навпаки, кам'яніють, стають мертвими статуями.

У 1913 р. разом з А. Кручених Хлебніков написав статтю "Слово як таке" ("Слово как таковое"), у якій обґрунтував теорію "самоцінного" ("самовитого") слова. Заперечуючи залежність російського футуризму від італійського, Хлебніков запропонував використовувати термін "будетлянство" як назву наряду (з рос. "будет" — "буде", тобто мається на увазі майбутнє). Хлебніков часто переїжджав з місця на місце. Жив у Петербурзі, Москві, Харкові, поблизу Херсона. У квітні 1916 р. його призвали на військову службу рядовим запасного полку у Царицин, а потім перевели у піхотний полк під Саратов. Наступного року, одержавши п'ятимісячну відпустку, Хлебніков поїхав через Харків і Москву у Петроград. Видав "Заклик Голів Земної кулі" ("Воззвание Председателей Земного Шара", 1917) — декларацію глобального заперечення держав і націй в ім'я космічної долі людства. Жовтневу революцію Хлебніков зустрів у Петрограді, пишаючись, що у своїх числових "пророцтвах" вирахував рік, коли вона відбудеться. Із 1920 р. поет оселився у Харкові, де були написані "Війна в мишоловці" ("Война в мышеловке"; цикл антивоєнних віршів, у яких Хлебніков висловив як неприйняття війни, так і протест проти тих, хто наживається на біржових спекуляціях); поеми "Ладомир" ("Ладомир"; ладо-мир — світовий лад, загальна гармонія. У поемі відображена революційна епоха; поет змальовує крах царизму і картину майбутнього об'єданого людства, яке живе в гармонії з природою), "Ази із Узи" ("Азы из Узы") — своєрідну міфопоетичну панораму Азії, в якій поет шукав витоки майбутнього об'єданого і звільненого людства й ін. У квітні того ж року у міському театрі Харкова відбулося "карнавально-блазнівське" обрання Хлебнікова "Головою Земної кулі" за участю імажиністів. Наприкінці серпня 1920 р. Хлебніков поїхав у Баку, де служив у політико-просвітницькому відділі Каспійського флоту і брав активну участь у літературно-художньому житті міста. У 1921 р. романтик-фантазер Хлебніков приєднався до частин Червоної Армії, які здійснювали похід у Персію, щоби надати допомогу іранським революціонерам. Наприкінці 1922 р. поет повернувся у Москву, де написав свою знамениту "надповідь" "Зангезі" ("Зангези"). Зангезі — це alter ego автора. Він змальований як представник земної кулі, оскільки його ім'я утворено від назв рік Ганг і Замбезі, що символізують Євразію та Африку. Зангезі виступає в ролі пророка, котрий помирає і воскресає і якого не розуміє людство, хоча йому він виголошує прості істини, виражені символічною мовою, але на підсвідомому рівні. У травні того самого року хворий малярією Хлебніков поїхав у село Санталово Новгородської губернії, звідки мав намір виїхати на лікування до рідних в Астрахань. Але цим планам вже не судилося збутися. Дорогою Х. помер у віці (який він сам

передбачив) тридцяти семи років.

Хлебніков зробив значний внесок у розвиток ідей російського і світового поетичного авангарду. "Колумбом нових поетичних материків" назвав його В. Маяковський, з гіркотою констатуючи прижиттєву невизнаність поета: "Поетична слава Хлебнікова безмірно менша від його значення".

Хлебніков розпочинав як символіст, але дуже швидко перейшов до лав поетів-футуристів, серед яких зайняв найрадикальнішу авангардистську позицію, залишивши позаду у своїх експериментальних пошуках навіть такого ультрасучасного поета, як Маяковський. Х. був ні на кого не схожий, вирізнявся поетичною екстравагантністю навіть серед футуристів, яких він називав будетлянами. Його поезія — це каскад нескінченних художніх експериментів і творчих пошуків, спроба віднайдення кореневих, найсуттєвіших закономірностей історичного розвитку людства і буття кожної окремої людини, зокрема спроба побудови універсальних законів мислення, мови і таких же вічних законів космосу, який асоціювався для нього з величезною зоряною книгою із вписаними у неї у формі таємничих символів знаками природи. Ідеї Хлебнікова відображені у його численних поетичних і прозових творах "Гра в пеклі" ("Игра в аду", 1912), "Світ з кінця" ("Мир с конца", 1912), "І й У" ("И и У", 1912), "Загибель Атлантиди" ("Гибель Атлантиды", 1912), "Учитель і учень" ("Учитель и ученик", 1912), "Хаджі-Тархан" ("Хаджи-Тархан", 1914), "Діти Видри" ("Дети Выдры", 1914), "Битви" ("Битвы", 1917), "Ізборник віршів" ("Изборник стихов", 1907—1914), "Творіння" ("Творения", 1901—1908), "Помилка смерті" ("Ошибка смерти", 1917) та ін.

Спектр творчих зацікавлень поета надзвичайно широкий: це й історія Русі, її вірування та фольклор, загальнослов'янська міфологія, азійські релігійні та міфологічні мотиви, перспективи розвитку людської цивілізації тощо.

Хлебніков створив чимало зразків експериментальної лірики, у яких втілював власні принципи нової словотворчості. Це й вірш, повністю побудований на однокоренових словах, поєднання яких створює незвичайний звуковий ефект і складну гру емоційно-сміслових значень:

"О, розсмійтесь, сміхуни! О, засмійтесь, сміхуни! Що сміються сміхами, що сміхочаться сміяльно, О, засмійтесь усміяльно! О, розсмішиш надсміяльних — сміх усміяний сміхунів!..."

("Закляття сміхом", 1909) У прозовому уривку "Любхо" Хлебніков використовує понад чотириста слів, споріднених з коренем "люб". Це й вірші-звукообрази, які створюють пластичний, майже зримий портрет народжуваного через вірш і артикуляцію звука; і вірші-"перевертні", які читаються і зліва направо, і справа наліво. В такій формі він написав поему "Разін" ("Разин", 1920).

У своїй експериментальній поезії, як зауважує М. Епштейн, Хлебніков тяжіє до створення нової міфології, багатой на образи вигаданих звірів, птахів, рослин та проміжних форм життя; "діва-лосось", "дерево-звір", "свіристелі", "співуни", "зінзівер". За кількістю різноманітних природних метафорично переосмислених реалій, Хлебніков не має рівні у російській поезії; окремі його твори побудовані як "маленькі енциклопедії

тваринного та рослинного світу". У пошуках суто слов'янських слів Хлебніков часто звертався до української мови. Українська тематика звучить і в окремих його творах — "З пісень гайдамаків" ("Из песен гайдамаков", 1912), "Курган" ("Курган", 1915). Знайомий поета Д. Петровський розповідав, що "Хлебніков з боку матері був українцем, ...чим і пояснюється велика кількість утворених від українських коренів слів у його творах. Українська мова, яка до цього часу залишається більш безпосередньою і свіжою, такою, що зберігає звукову символіку, була необхідна Хлебнікову, котрий експериментував у цей час з мовою". Цікаво, що Хлебніков не лише був знайомий з творчістю Т. Шевченка, а й у своїх листах, написаних з війни (1914 р.) проводив аналогії між своєю важкою солдатською долею і солдатчиною українського поета часів його заслання.

Мабуть, найзначнішим був внесок Хлебнікова у розробку створюваної футуристами зарозумілої мови. Зарозуміла мова — це, як відомо, специфічний різновид індивідуальної словотворчості, куди входять слова і новотвори-звороти, що характеризуються ослабленістю або й цілковитою відсутністю предметних значень (букв. — мова, що лежить за межами раціонального розуміння, безпредметна мова). Експерименти з мовою проводили усі футуристи, але концепція зарозумілої мови Хлебнікова була найбільш аргументованою і глибокою, "...слово, — писав він, — звукова лялька, словник — зібрання іграшок. Але мова природно розвивалася з небагатьох одиниць абетки; приголосні та голосні звуки були струнами цієї гри в звукові ляльки. А якщо брати поєднання цих звуків у довільному порядку, наприклад: бобеоби або дир бул щ (и) л, або Манч! Манч!(або) чи брео зо! — то такі слова не належать до жодної мови, але водночас щось повідомляють, щось невловиме, але існуюче... ці довільні поєднання (звуків), гра голосу поза словами, отримали назву зарозумілої мови. Зарозуміла мова означає те, що лежить за межами розуміння... Те, що в закляттях, замовляннях зарозуміла мова підпорядковує і витісняє зрозумілу, доводить, що у неї особлива влада над свідомістю, особливі права..." Звук у поетичній системі Хлебнікова несе в собі самоцінне значення, яке спроможне наситити твір художнім значенням, а витoki цього значення Хлебніков, своєю чергою, шукав у народних закляттях та замовляннях.

На думку С. Бавіна, "усю творчість Хлебнікова можна розцінювати як велетенський фрагмент словесного вираження природно-космічного і земного буття. Історія Русі у співвіднесеності з історією Польщі (поема "Марина Мнішек"), з історією Азії (поема "Хаджі-Тархан"), з сучасністю (поема "Сільська дружба"); міфологія індуїстська (вірш "Мене приносять на слонових...") і слов'янська (вірші "Перун", "Ніч в Галіції"); те ж розмаїття — у повістях: азійські мотиви — у "Мисливці Усагалі", російські — у "Миколаї", південнослов'янські ("чорногорські") — у "Загартованому серці"... У багатьох із названих творів помітно виділяється й елемент автобіографізму, що легко поєднується з надзвичайно широкими історичними узагальненнями". Серед творів Х. — численні "епоси" — слов'янський фольклорний епос ("Лісова дівка", "Біла і Лісовик", "Шаман і Венера", драма-казка "Сніжимочка" та ін.), азійський ("Труба Гуль-мули", "Ази й Узи", "Тиран без Те"), фантастична лірико-філософська повість "Ка" — про

людський дух, що поєднує часи, народи, міфологічні й історичні уявлення про душу, творчість, кохання. Це, нарешті, стаття "Ряв про залізниці", в якій Х. розмірковує про розвиток цивілізації у зв'язку з розвитком транспорту в країнах Європи, Америки, Росії.

Поетичні та філософські ідеї Хлебнікова справили відчутний вплив на творчість таких відомих російських поетів, як В. Маяковський, М. Асеев, Б. Пастернак, О. Мандельштам, М. Цветаева, М. Заболоцький, а пізніше — на творче формування В. Висоцького, А. Вознесенського, Є. Євтушенка, представників "рок-поезії" й ін.

В. Назарець